

symposion

**de grootsheid
van
de geest**

In de Symposionreeks verschijnen de teksten van symposia die in samenwerking met Stichting Rozenkruis gehouden werden.

Deze bundel, deel 35 uit de Symposionreeks, bevat de teksten van het symposium dat plaatsvond op 7 november 2015, in de Westerkerk te Amsterdam.

symposion

**de grootsheid
van
de geest**

colofon

bijdragen van

russel shorto, mirjam van reijen, henk woldring, peter forshaw,
esther ritman, hans van den hooff, arie bos en pieter haasnoot.

afbeelding omslag

boekverzorging en druk rozekruis pers, haarlem

letter adobe's minion pro

papier 90 grams biotop

isbn: 978-90-6732-452-6

© 2016 rozekruis pers-haarlem

rozekruis pers

bakenessergracht 5

2011 js haarlem

(023) 532 38 52

info@rozekruispers.com

www.rozekruispers.com

symposion

de grootsheid

van

de geest

Woord vooraf

inhoud

Inleiding	6
Pieter Haasnoot	
eerste voordracht first presentation	
De mens als geestelijk wezen – gezien vanuit een hermetisch perspectief	10
peter forshaw	
tweede voordracht second presentation	
Zorgen voor de kosmos – Gnosis en kosmisch bewustzijn	34
gary lachman	
derde voordracht third presentation	
De hermetische mens	56
wendelijn van den brul	
Sluitingswoord	63

Op 7 november 2015 werd in de beroemde zeventiende-eeuwse Westerkerk te Amsterdam een symposium gehouden over de grootsheid van de menselijke geest, waaraan meer dan 500 mensen deelnamen. Tezamen met Filosofie Magazine en de Bibliotheca Philosophica Hermetica organiseerde Stichting Rozenkruis deze bijeenkomst om het belang te onderstrepen van het moderne vrijdenken waarin het besef leeft dat er aan het mens-zijn een groter concept – en perspectief – ten grondslag ligt dan de grijze grenzen die het tamelijk beperkende en reductionistische verstand ons stelt.

De grootsheid van de menselijke geest kwam inderdaad ruimschoots aan bod, startend vanuit het zeventiende-eeuwse, vrijdenkende Amsterdam als vrijhaven voor denkers en schrijvers uit heel Europa, en via hedendaagse denkbeelden over Comenius, Spinoza, de alchemie en Jung naar het moderne vrijdenken, dat het aandurft om wetenschap en intuïtie, lineair en associatief denken, kunst en kennis met elkaar in een grootse uitdrukking van het mens-zijn te zien.

De voordrachten van Russel Shorto, Mirjam van Reijen, Henk Woldring, Peter Forshaw, Esther Ritman, Hans van den Hooff en Arie Bos die op deze sprankelende en inspirerende middag werden vertolkt, vindt u in deze bundel samengebracht.

DE UITGEVER

Inleiding

PIETER HAASNOOT

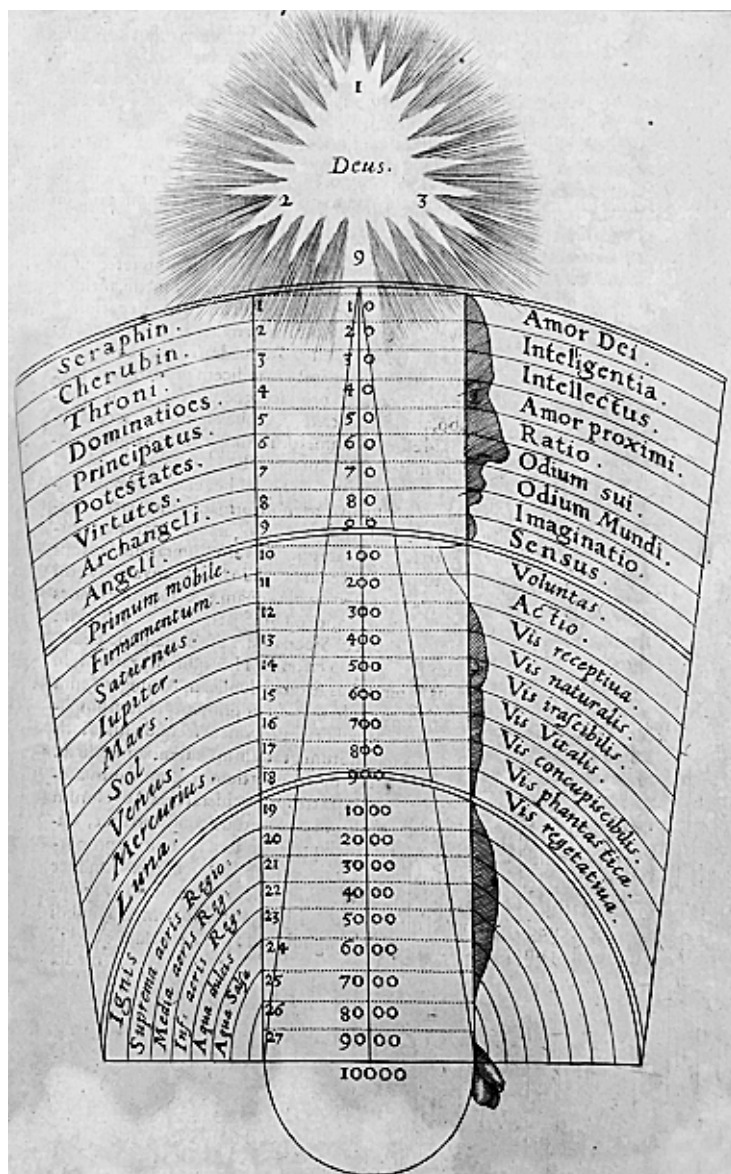
Uw binnenkomst werd zojuist begeleid door Ernestine Stoop op harp en Eduard van Regteren Altena op cello. Zij speelden *Fraters* van de Letse componist Arvo Pärt. We zullen verderop in het programma nog meer prachtige muziek horen van Ernestine en Eduard.

Ook namens de drie organisatoren van dit evenement heet ik u van harte welkom. Dat zijn de Ritman Library (ofwel Bibliotheca Philosophica Hermetica), Stichting Rozenkruis en Filosofie Magazine van Veen Media, de drie organisaties die elkaar hebben gevonden in hun verlangen om – samen met u – na te denken over ‘de grootsheid van de geest.’

Een warm welkom natuurlijk aan onze sprekers van vanmiddag: mevrouw Miriam van Reijen, mevrouw Esther Ritman, de heer Henk Woldring, de heer Henk van den Hooff en de heer Arie Bos – and a special warm welcome for our English speaking guests: Mr Russell Shorto and Mr Peter Forshaw.

We zijn vanmiddag op een prachtige locatie: de Westerkerk in Amsterdam. Deze kerk is gebouwd in de zeventiende eeuw, een periode van grote bloei voor de stad. Handel, wetenschap, kunst, religie en bestuur stuwden Amsterdam op tot grote hoogte. In die stad werd al veel nagedacht over de ongekende mogelijkheden van de menselijke geest. Een van de belangrijke denkers in die tijd was natuurlijk de filosoof Descartes, die enkele jaren hier vlakbij om de hoek woonde – op Westermarkt nummer 6. Deze Westerkerk was toen net gebouwd, dus we mogen aannemen dat hij hier wel heeft rondgelopen.

We hebben veel te danken aan Descartes. Zijn benadering van de aard van de menselijke geest heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de filosofie en wetenschap. Hij stond aan de wieg van de moderne empirische en rationalistische traditie, waaruit een enorme wetenschappelijke ontwikkeling is voortgekomen. Dat rationalisme is richtinggevend geweest voor wat veel mensen in deze moderne tijd zijn gaan verstaan onder de grootsheid van de geest.

Dat heeft ons al heel veel gebracht. En wetenschappelijke ontwikkelingen lijken zich in onze tijd alleen nog maar te versnellen. Nieuwe inzichten uit de wonderbaarlijke wereld van de kwantumfysica – denk aan de recente geslaagde proeven van Delftse wetenschappers – de ontwikkeling van nanotechnologie, biotechnologie, synthetische biologie, de neurowetenschappen, kunstmatige intelligentie en kunstmatig leven rekken de grenzen op van de menselijke kennis en van het mens-zijn zelf. De maakbaarheid van de wereld door de mens lijkt groter dan ooit.

Ook buiten de wetenschap gaan de ontwikkelingen razendsnel. Digitale technologie heeft nu grote invloed op ons leven en smelt daarmee samen. Het gaat daarbij om veel meer dan om het laatste model iPhone en de laatste handige app of robot. We staan volgens sommigen aan de vooravond van een derde industriële revolutie, waarin bestaande maatschappelijke structuren, systemen en mentale denkmodellen ingrijpend zullen veranderen.

In het bedrijfsleven is die toenemende snelheid van veranderingen nu al dé grote uitdaging – en is voortdurende innovatie het antwoord. Creativiteit, intuïtie, diversiteit en empathie, en het vermogen om samenhang tussen verschillende gebieden te zien, ondersteunen die innovatie.

Het zou 'wel eens kunnen zijn, dat het juist die waarden en talenten zijn – intuïtie, creativiteit, vermogen om samenhang en het grote geheel te zien – die de menselijke geest, vooralsnog, onderscheiden van robots en kunstmatige intelligentie.

Waar de huidige snelle ontwikkelingen van technologie en wetenschap toe zullen gaan leiden, is moeilijk voorspelbaar. Maar er doemen wel al een paar belangrijke vragen op: is de vrije wil van de mens niet groter dan ooit, nu we zowel menselijk als kunstmatig leven zelf lijken te kunnen ontwerpen? Zijn we nog onderdeel van de natuur, of geven we de natuur mede vorm? Is in deze tijd van grote technologische en wetenschappelijke vooruitgang het rationalisme van Descartes – de ratio als enige bron van kennis – niet een veel te beperkte opvatting van de menselijke geest? Is de geest niet veel groter dan dat?

Steve Jobs, oprichter van Apple, was een van de mensen die heeft bijgedragen aan die snelle technologische ontwikkelingen. Hij zei het zo: *'We should have the courage to follow our heart and our intuition. They somehow already know what we truly want to*

become. Everything else is secondary.'

Maar inderdaad, er is moed voor nodig om je voor te stellen dat de menselijke geest groter is dan de ratio alleen. Dat je ook af kunt gaan op je hart en op je intuïtie. En dat je kunt leren van de samenhang van de dingen. Daarvoor is – juist in deze tijd – de inspiratie nodig van andere denkers, andere beelden en andere verhalen dan van de rationale navolgers van Descartes. We kunnen daarvoor putten uit een zeer waardevolle traditie in de westerse cultuur. Een traditie die bestaat uit levendige, verfrissende denkers en prachtige beelden, die we misschien cultuurhistorisch wel hebben gekoesterd, maar waarvan we de relevantie voor het heden en de toekomst soms enigszins lijken te zijn vergeten.

Onze sprekers gaan u vanmiddag kennis laten maken met een aantal van die vrije denkers, uit de zeventiende eeuw en uit latere perioden.

Mr. Russel Shorto zal ons eerst meenemen naar het liberale Amsterdam van de zeventiende eeuw: een bijzondere stad, waarin ruimte was voor vrijdenkers en voor heel verschillende intellectuele stromingen.

Spinoza was een van de grote denkers uit die tijd, wellicht de grootste Nederlandse filosoof. Ik weet niet of Spinoza net als Descartes deze Westerkerk heeft bezocht; we weten, geloof ik, niet zoveel van zijn persoonlijke leven. Gelukkig hebben we Spinozakenner, mevrouw Miriam van Reijen, in ons midden. Zij weet alles van Spinoza en ze is zo vriendelijk dat met ons te delen. Ik neem aan dat mevrouw Van Reijen zal ingaan op de wezenlijk andere visie van Spinoza op de verhouding tussen lichaam en geest. Anders dan die van Descartes.

Na een muzikaal intermezzo van Ernestine en Eduard zal de heer Henk Woldring ons meenemen in de wereld van een tweede denker uit de Amsterdamse zeventiende eeuw: Comenius. Ook hij woonde hier enige jaren vlak om de hoek, in het Huis met de Hoofden van de familie De Geer. Comenius was een geduchte discussiepartner van Descartes. Hij was er namelijk van overtuigd dat er meer bronnen van kennis zijn dan de menselijke rede alleen. De heer Woldring zal die zienswijze van Comenius voor ons uiteenzetten.

Na de pauze – en een muzikale bijdrage – zal mevrouw Esther Ritman ons laten kennismaken met de beeldtaal die werd ge-

bruikt door zeventiende-eeuwse, tegendraadse vrijdenkers. Esther Ritman is directeur van de Bibliotheca Philosophica Hermetica – de plaats in Amsterdam waar de belangrijke culturele traditie van het vrijdenken wordt gekoesterd. De bibliotheek is hier vlakbij gevestigd: Bloemstraat 13-19. Speciaal vandaag is de bibliotheek langer geopend, zodat u na afloop van dit evenement nog een bezoek kunt brengen aan de fascinerende tentoonstelling ‘Goddelijke Wijsheid – Goddelijke Natuur’.

De overgang van die prachtige inspirerende beelden naar het hermetisch wereldbeeld is dan niet zo moeilijk. Peter Forshaw zal ons meenemen naar de wereld van de hermetische denkers. Hermetische filosofen zagen de werkelijkheid als één organisch geheel, waarin alles met elkaar samenhangt. Alchemisten beschouwden intuïtie als de spreekbuis van het onderbewuste en als een waardevolle aanvulling op de ratio van de linkerhersenhelft. Net als Steve Jobs dus eigenlijk.

Na een derde muzikale bijdrage maken we dan een sprong in de tijd, maar niet per se in inhoud. De heer Hans van den Hooff zal namelijk aansluiten op de eerdere sprekers, door in te gaan op het belang van de intuïtie en het onderbewuste, naast het belang van de ratio. Het zal u niet verbazen dat Jung een grote rol speelt in die manier van denken.

Door te luisteren naar de laatste lezing maken we dan de stap van de binnenwereld – van de menselijke geest – naar de buitenwereld, ons fysieke lichaam. De heer Arie Bos maakt ons deelgenoot van zijn visie op die verhouding tussen lichaam en geest. Hij stelt zich vanuit de laatste neurologische ontdekkingen de vraag of we een vrije geest hebben.

Benedictus de Spinoza – en de groot(s)heid van de geest

MIRIAM VAN REIJEN

Russell Shorto heeft in zijn bijdrage laten zien dat Benedictus de Spinoza (1632-1677) een grote Hollandse denker was in het zeventiende-eeuwse Amsterdam en in de Republiek. Hij ziet hem als een vrije denker, een ‘vrije geest’, en baseert dit met name op Spinoza’s politieke filosofie. Inderdaad, Spinoza houdt in zijn *Theologisch-politiek traktaat* een pleidooi voor de democratie en daarbinnen voor een radicale vrijheid van meningsuiting¹. De democratie is volgens hem de meest natuurlijke en meest geëigende vorm van samenleven, omdat in een democratie de meeste mensen zoveel mogelijk hun eigen manier van leven kunnen realiseren.

Spinoza pleit voor een onbeperkte vrijheid van meningsuiting, voor iedereen, ook voor de gelovigen en voor de kerken. Hij maakt daarbij, als een voorloper van de Angelsaksische taal-filosofen in de twintigste eeuw, een strikt onderscheid tussen meningsuitingen en handelen, en ziet daartussen ook al het fenomeen van ‘taalhandelingen’, ofwel van een performatief taalgebruik. Dat laatste valt wél, net als het gewone handelen, onder het toezicht van en een eventueel verbod door, de overheid. De overheid beslist dus ook inzake kerkelijke praktijken (handelingen, riten, cultus) of zij vrijgelaten (niet gesanctioneerd) worden of niet. Het argument voor het verbieden van een bepaalde religieuze praktijk kan ofwel het garanderen van de rust en orde in de staat zijn, ofwel het bevorderen van de vrijheid van denken van de onderdanen.

Spinoza pleit voor een vrijheid van denken in twee betekenissen: de vrijheid om een mening te uiten, dus het niet sanctioneren van de overheid van welke opvatting in woord en geschrift dan ook. Maar daarnaast ook de vrijheid, dus de mogelijkheid om zich werkelijk een mening te vormen en zelf te oordelen. Spinoza pleit dan ook voor het creëren van voorwaarden die nodig

zijn om een eigen mening te kunnen vormen in de staat, zoals informatievoorziening, debatten, openbare discussies en referenda.

Mijn bijdrage in het kader van het vrije denken en de 'grootsheden van de geest' bij Spinoza betreft een ander thema. Net als zijn pleidooi voor de democratie en de vrijheid van meningsuiting, is zijn opvatting over God en zijn godsdienstkritiek in de eenentwintigste eeuw minder schokkend dan in de zeventiende eeuw. Wat momenteel actueel is, ook in Nederland, is niet zijn godsbeeld, maar zijn mensbeeld. Dat verklaart ook de belangstelling voor Spinoza vanuit verschillende wetenschappen, met name vanuit de psychologie en de recente neurowetenschappen. Hoe kan men, in het licht daarvan, de 'grootsheden van de geest' bij Spinoza zien? Hoe ziet Spinoza de geest en waaruit bestaat zijn groot(s)heid?

1. De geest als kenvermogen

Spinoza levert al in zijn eerste, en als enige onder zijn eigen naam gepubliceerde boek kritiek op Descartes' filosofie². Die kritiek betreft drie fundamentele zaken: Spinoza gelooft in tegenstelling tot Descartes niet in een persoonlijke god, hij neemt geen vrije wil aan en gaat niet uit van een dualisme van lichaam en geest. Op alle drie kom ik nog terug.

Er is nog een groot verschil tussen Descartes en Spinoza, dat hij in zijn eerste boek niet expliciet noemt, maar wel later in de *Ethica*. Dat betreft het feit dat Spinoza, ook al wordt hij heel vaak nog wel zo genoemd, in tegenstelling tot Descartes géén rationalist is. In dit gegeven zie ik de eerste reden waarom men over Spinoza's filosofie kan spreken in termen van een 'grootsheden van de geest'.

Spinoza onderscheidt namelijk verschillende manieren van kennen. In een eerste en niet voltooide vroege versie van de *Ethica*, later de *Korte Verhandeling* genoemd, onderscheidt hij vier vormen van kennen, later in de *Ethica* zijn die teruggebracht tot drie³.

De eerste vorm van 'kennis' is gebaseerd op zintuiglijke waarneming of op iets aannemen van een ander (van horen zeggen) of op grond van een eigen ervaring. Uiteindelijk is ook empirisch wetenschappelijk onderzoek (bijvoorbeeld een scan, een

experiment, een enquête) hier nog steeds een vorm van. Volgens Spinoza is deze 'kennis' altijd onbetrouwbaar en hij noemt dat verbeelding: de zintuigen kunnen ons bedriegen. Hij geeft er zelf een duidelijk voorbeeld van: we zien de zon klein, ook degenen die weten dat hij groter is.⁴

De tweede manier van kennen is de rede, de ratio, waarmee we achter de natuurwetten, de algemene wetmatigheden, kunnen komen, omdat we specifieke kenmerken van en overeenkomsten en verschillen tussen de dingen gaan zien. Dit is het terrein van de wetenschap, van de ware kennis. Maar voor Spinoza is dit niet de hoogste vorm van kennis. Daarom kan men hem dus geen 'rationalist' noemen, zoals vaak nog gebeurt. De ratio zit als kenvermogen als het ware ingeklemd tussen de waarneming als eerste vorm van kennen en de derde, hogere vorm van kennen. Op die laatste kom ik zo terug. Spinoza zelf bekritiseert met name de stoïcijnse filosofen en Descartes, omdat die volgens hem een te hoge dunk hebben van de ratio en daarom haar onmacht in het dagelijkse leven ('weten wat goed is en het toch niet doen') niet anders kunnen verklaren dan door de idee van zonde, een vrije wil of de laakbare onmacht van het verstand.⁵

Voor Spinoza zijn de waarneming en de rede niet onze enige kenvermogens. De geest is groot en omvat ook (aan de 'onderkant') het onbewuste – en (aan de 'bovenkant') het intuïtieve weten. Door het feit dat Spinoza in de zeventiende eeuw al expliciet over het onbewuste en de invloed daarvan in ons dagelijkse leven schrijft, kan men hem een voorganger van Freud noemen, ook al heeft Freud zelf expliciet ontkend dat hij voorgangers had. Het intuïtieve weten is voor Spinoza de hoogste vorm van kennen. Het is inzicht, ofwel een direct 'zien met de geest' in plaats van met de ogen. Alleen deze manier van kennen, die echter qua inhoud niet verschilt van de ratio, dus ook ware kennis betreft, heeft een motiverende kracht om daar ook naar te handelen. Dat komt doordat deze kennis niet alleen waar is, maar ook ingedaald en verinnerlijkt, en daardoor niet 'koel' is, maar affectief beladen. Dit is de manier van kennen, het 'gezichtspunt van de eeuwigheid' dat, zoals Spinoza in deel V van de *Ethica* schrijft, tot de intellectuele liefde tot God leidt en tot de eeuwige, duurzame en grootst mogelijke zielerust, blijheid en gelukzaligheid.⁶ Op grond hiervan beschouw ik Spinoza eerder als een voorbeeld

van de oosterse vorm van verlichting dan van de westerse verlichting.

2. Wat de geest werkelijk is

De vorige paragraaf ging alleen over de menselijke geest, en daarvan weer alleen over het menselijke kenvermogen, dat maar één verschijningsvorm van de geest is. Dat was omdat ik Spinoza besprak in relatie tot Descartes en het rationalisme. Maar de geest die zich manifesteert in ons (bewuste) kenvermogen is maar een heel beperkt 'iets' van wat de geest voor Spinoza is. De geest is niet alleen 'groot(s)', hij is eeuwig, oneindig en alomtegenwoordig.

Spinoza gaat namelijk uit van één oneindige, eeuwige substantie, die hij ook natuur of God noemt en waarover tegenwoordig wordt gesproken als een uitdijend universum. Dat 'al wat is', de substantie, het uitdijend universum is één organisch geheel waarin alles noodzakelijk samenhangt en waarin alles maar op één manier werkt, namelijk volgens wat wij de natuurwetten noemen. Dat universum heeft oneindig veel attributen (eigenschappen, dimensies) waar wij mensen er maar twee van kennen en waar wij zelf ook deel aan hebben: lichaam/materie en geest/denken. Dit betekent wel dat volgens Spinoza niet alleen de mens, maar alles wat is, geest heeft, of beter, ook geest is. En met 'alles' bedoelt Spinoza ook werkelijk alles: ook een dier, ook een plant en ook een steen heeft of is geest. De menselijke geest – waar ik mij nu maar toe beperk – kan dit feit inzien, intuïtief weten en erkennen, en daaraan gemoedsrust en een stabiel geluk ontnemen.

De twee attributen of karakteristieken die wij kennen, lichaam/materie en geest/denken, zijn gelijkwaardig, even werkelijk, en niet van elkaar te scheiden, alleen in onze beleving te onderscheiden. Er is niets in het universum dat alleen stof of alleen geest is. Wat betreft dieren en planten blijkt steeds meer uit wetenschappelijk onderzoek met steeds verfijndere instrumenten, dat dit klopt. Trekvogels oriënteren zich, olifanten herinneren zich en herkennen een mens nog na twintig jaar, planten keren zich naar de zon, eieren in een nest communiceren met elkaar, et cetera. Als we dus – over onszelf – spreken in termen van lichaam óf geest, komt dat alleen doordat we hetzelfde gebeuren

niet tegelijk kunnen beschrijven in twee 'talen'. We kunnen echter wel beter weten!

De eenheid van lichaam en geest die Spinoza voorheeft, kan men niet nauw genoeg denken; ze zijn werkelijk één en dezelfde zaak. Dat betekent: géén psychosomatiek, als daarmee wordt bedoeld dat het lichaam invloed heeft op de geest of andersom, want als lichaam en geest werkelijk één zijn kan er ook géén causale *relatie tussen* lichaam en geest zijn. Dat is precies wat Spinoza dan ook bestrijdt. En wat wij 'lichamelijke pijn' noemen is een geestelijke manifestatie, dat wil zeggen de menselijke ervaring of beleving van de fysieke toestand van het lichaam. Dit betekent dus een herwaardering van de geest, als één van de twee gelijkwaardige manieren waarop de éne werkelijkheid zich aan ons mensen manifesteert, en één van de twee gelijkwaardige manieren waarop wij over die ene werkelijkheid kunnen spreken.

3. Neurowetenschap en 'folk-psychology': één pot nat

Anders dan veel wetenschappers ziet Spinoza het brein, beter gezegd: het hele lichaam, en nog beter: alles wat er is, als zowel fysiek te ervaren, onderzoeken en beschrijven als naar de beleving of de 'geest'. De vraag of de een het andere veroorzaakt of beïnvloedt, of andersom, is volgens Spinoza zinloos, en getuigt van gebrek aan kennis van de werkelijkheid. De menselijke geest is niet anders dan de idee of voorstelling van het concreet bestaande lichaam. En 'het voorwerp van de voorstelling die de menselijke geest uitmaakt is het lichaam, ofwel een zekere werkelijk bestaande vorm van de uitgebreidheid, en niets anders.'⁷ Dit is de manier waarop lichaam en geest intrinsiek met elkaar verbonden zijn, en die manier van spreken is al te afstandelijk! De geest heeft het hele lichaam als object, en krijgt dus alles mee wat in en aan het lichaam gebeurt. Als er een virus of bacterie binnenkomt, krijgt de geest dat mee en onderneemt al actie, lang voordat de persoon zelf er iets van merkt. Slechts voor een heel klein gedeelte dringen de 'waarnemingen van de geest' door tot het menselijke bewustzijn. Het bewustzijn is dan de begeleide voorstelling van het héle lichaam, en op de momenten dat iemand zich van iets bewust is, wordt de wereld meegegeven mét en door het bewustzijn van het eigen lichaam.

De consequentie van Spinoza's monisme en naturalisme is dat

begrippen als (beweeg)redenen en motieven die te begrijpen zijn, en die worden voorbehouden aan menselijk gedrag, samenvallen met oorzaken en verklaringen. ‘De wil is een bepaalde vorm van denken, evenals het verstand en derhalve kan een of andere willing niet bestaan, noch tot werking worden genoodzaakt, tenzij door een andere oorzaak, en deze op haar beurt weer door een andere, en zo voort tot in het oneindige.’⁸

Dit gebeuren kan een neurowetenschapper ‘zien’ op de hersenscan. Maar Spinoza zou het ervaren van de wil niet ‘reduceren tot’ hersenwerking, maar eraan gelijkstellen. Hij schrijft herhaaldelijk expliciet dat er altijd maar één toestand is, die zowel in natuurwetenschappelijke termen (tegenwoordig: een lage suikerspiegel, of een gebrek aan serotonine) te beschrijven is als in psychische of belevingstermen (zich moe voelen, in een dip zitten).

In tegenstelling tot het ‘eliminatief materialisme’ van sommige (hersens)wetenschappers, zoals het connectionisme van Paul en Patricia Churchland, is voor Spinoza de tweede uitspraak in belevingstermen niet te reduceren tot de eerste, en al helemaal niet af te doen als minder feitelijk. Beide uitspraken geven voor Spinoza de éne werkelijkheid gelijkwaardig weer, omdat ze allebei een menselijke waarneming en verwoording zijn van één en dezelfde bestaande toestand, die zowel lichamelijk als geestelijk is. In die zin betekent Spinoza’s filosofie een ‘herwaardering van de geest!’ Het (zelf)bewustzijn, genieten van muziek en verliefdheid zijn volgens hem geen bijproducten van lichamelijke processen en ze zijn ook niet ‘veroorzaakt door’ het brein, maar het zijn gelijkwaardige manifestaties van een en dezelfde werkelijkheid.

4. De mens als onderdeel van een groter geheel en als eenheid van lichaam en geest sluit wel een ‘vrije’ (= ‘losse’) wil uit

Uit de radicale eenheid van lichaam en geest volgt noodzakelijk het niet bestaan van een vrije wil, want deze eenheid betekent dat er geen losse of ‘vrije’ (vrij van het lichaam) geest bestaat. Ook keuzes en bedoelingen van mensen zijn manifestaties van voorafgaande lichamelijke processen die tegelijk een herinnering of een gedachte zijn die hen weer op een andere idee, een bedoeling, die uit de verbindingen van hersencellen opkomt, heeft gebracht. Zo werkt dat.

De mens is een van de vele verschijningsvormen (*modi*) van al wat is en neemt geen bijzondere plaats in de natuur in, schrijft Spinoza. De aanname van of het geloof in een vrije wil betekent dat mensen zichzelf als uitzondering beschouwen in het natuurwetmatige geheel. Hoewel Spinoza het dus met de huidige neurowetenschappers eens is dat er niet zoiets als een ‘vrije wil’ bestaat, zou hij aan de ervaring van een ‘vrije wil’ op de momenten dat iemand kiest, niets afdoen. Integendeel, die ervaring is waarschijnlijk een onlosmakelijke manifestatie van de hersenwerking die we ‘zelfbewustzijn’ noemen, en gefundeerd in dat zelfbewustzijn.¹⁰

Dat betekent dat iemand juist meer zichzelf is en zich des te meer als vrij ervaart, wetende dat zij het *niet* is. Dat betekent dat ze niet vrij is in de zin van ‘iets anders hebben kunnen doen/denken/zeggen, dan ze heeft gedaan’, maar wel in de zin dat alles wat iemand op elk moment doet en kiest een perfecte manifestatie is van de persoon die zij op dat moment is en die dat vrij, dat wil zeggen, onbelemmerd, kan realiseren. Het is daarom ook een illusie dat iemand zou kunnen ‘ingaan tegen zichzelf’, want dat zogenaamde ‘ingaan tegen’ is juist de manifestatie van een sterkere impuls van... zichzelf! In het christendom en in het alledaagse leven wordt gezegd dat de geest soms wel gewillig is, maar het vlees zwak. Volgens Spinoza is dit de wereld op zijn kop zetten, met alle schuldgevoel van dien, terwijl de realiteit – die iedereen kan herkennen – dat de geest wel gewillig was, maar het vlees (de verleiding) kennelijk sterker!¹¹

Tot slot

Toch, al heb ik vooral de grootheid van de geest bij Spinoza naar voren gehaald, omdat de geest een van de oneindig vele oneindige attributen van het uitdijend universum is, tot slot nog een citaat waardoor ik ook van de (ervaring van de) *grootheid van de geest* bij Spinoza durf te spreken. ‘... het hoogste goed daarentegen is om, samen met anderen, een dergelijke natuur deelachtig te worden. Wat nu die natuur is zullen we later nog wel aantonen, namelijk dat ze het bewustzijn is van de vereniging van de geest met de ganse natuur.’¹²